

Viktor Danilov: Vi börjar lära oss om Trotskij

[Ur History Workshop, nr 29 (Våren, 1990), s 134-146. Publicerad av: Oxford University Press. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Inledning: Viktor Danilov, porträtt av en historiker och upptäckare.

(Av Teodor Sjanin.)

Under de senaste 30 åren har Viktor Danilov blivit alltmer känd som den främsta inhemska historikern om Rysslands landsbygd. Hans tidiga arbeten om kollektiviseringen möttes av beundran från vissa forskare, men också bitter motvilja från många inom etablissemangen. Han var kritisk, vägrade rätta in sig i ledet, och analyserade fakta istället för att använda dem för att legitimera en redan fastslagen sanning. Hela hans intresse för bönderna var suspekt. Han angreps av partiets press och avskedades så småningom från ledningen för en av avdelningarna inom Sovjetunionens historiska institut, marginaliserades av den akademiska världen, men vidhöll envist sitt arbete. När han hindrades från att fortsätta med sina studier av kollektiviseringarna riktade han in sig på NEP [Nya ekonomiska politiken] mellan 1921 och 1928. Han tyngdes av att ”uppfylla planen” och dela ut banalt material, men fortsatte på fritiden med ännu ett omfattande arbete om Rysslands bönder. Han drabbades av de vanliga förolämpningar som tillvitades alla som var alltför envisa för att vara fina pojkar inom den sovjetiska forskningen: han tilläts inte resa till internationella konferenser, var rejält underbetald, fick inte tillgång till magisterstudier, etc., men han gav inte upp. Under istiden hjälptes han av sin bakgrund och sitt temperament: son till en bonde och officer under kriget, vars lojalitet mot sitt land och dess härskande parti belönades med byråkratisk illvilja. En man med analytisk begåvning och ett okynligt sinne för humor, som kunde skratta bort allt som hände honom.

Gorbatjovs perestrojka innebar både politiskt och biografiskt viktiga förändringar för personer som Danilov. Han hamnade mitt i en alltmer öppen diskussion om frågor som låg honom varmt om hjärtat. Studenter krävde att få höra honom, han kom med på internationella konferenser och till utländska universitet i hela världen. Lustigt nog gjorde inte de nya tiderna honom mindre kontroversiell. Han kom att debattera nya tvistefrågor, och argumenterade mot kollegor från hela det politiska spektret mot förenklade lösningar och teser, mot förklaringar som grundades på svaga bevis, och där nya dogmer och gammal rasism visade sig igen. I själva verket har dessa förändrade intellektuella möjligheter och strider helt klart givit både Danilov och hans vetenskapsgren nytt liv, och den sistnämnda har brutit sig ur sina akademiska skrankor för att bli ämne för massdiskussioner i dagspressen och bland ”folk på gatan”.

Under Gorbatjovperioden har sovjetiska åhörare ständigt efterfrågat Danilovs sakkunskap om landsbygdens historia – en viktig fråga som är central både för den nuvarande försörjningskrisen och den moraliska kris som hänger samman med förtrycket. Men Danilovs arbete har också snabbt utvidgat dess räckvidd. Under diskussionen om Bucharin 1989 bidrog till exempel Danilov både med fakta

och analyser i frågan om ”alternativ” inom den sovjetiska historien, en fråga som har blivit central för hur dagens Sovjetunionen betraktar sig själv. Det är därför ingen slump, om än något ironiskt, att det är denna stora analytiker av de ryska bönderna, en person som de akademiska byråkraterna ofta har misstänkt för populism, som har kastat handsken om att återupprätta Trotskij som en stor revolutionär ledare under Sovjetunionens bildande. Danilov argumenterade mot den envisa vägran att betrakta Trotskij som han var istället för som ”revolutionens spöke”. Till förtret för alla de som helst hade undvikit frågan helt och hållet pekade han på det faktum att Trotskij hade föreslagit NEP:s program ett år före Lenin – en fantastisk helomvändning från de accepterade uppfattningarna både i Sovjetunionen och i väst. Och nu har den uppmärksamhet som Danilov har riktat mot den sista av icke-personerna givit ytterligare resultat – ett dokument som besvarar den största gåtan i Trotskijs liv och löser en fråga som ansågs vara omöjlig att lösa.

Det som följer är en genomgång av detta dokument, som svarar på frågan varför Trotskij vägrade acceptera posten som Lenins inofficiella andreman som vice ordförande i sovjetregeringen – en vägran vars konsekvenser skulle visa sig bli enorma. Artikeln är således ett stort steg framåt för den sovjetiska historien som vetenskapsgren. Den kommer utan tvekan att ge sin författare mycket hat och ännu mer förtal, men också respekt från de för vilka den sanna historien ligger dem varmt om hjärtat. Även om författare med inortodoxa åsikter och intellektuellt mod fortfarande kan angripas i det nya Sovjetunionen, Gorbatsjovs Sovjetunionen, så är det ett gott tecken att det inte går att stoppa deras uppfattningar från att se dagens ljus. Där finns landets hopp om en bättre framtid.

Vi börjar lära oss om Trotskij¹

Det är tre år sedan sovjetiska historiska publikationer började använda ordet ”återvända” på ett av perestrojkans viktigaste fenomen: att namnen på de som förintades och vanhelgades ”för evigt” under Stalin, och även deras och idéer och arbeten, kunde återvända i det privata och allmänna medvetandet.

Bland de som drogs med i denna ström var Leo Davidovitj Trotskij, praktiskt taget den sista av de revolutionära bolsjevikledare som har påverkats av den politiska rehabiliteringsprocessen. Hans återvändande står inför enorma svårigheter, och till och med direkt motstånd. Det är knappast förvånande: vi kan inte förvänta oss att vårt kollektiva medvetande över en natt ska kunna göra sig av med det ”antitrotskistiska syndrom” som rädsla och förtryck har trummat i oss under många decennier. Trotskij var den främste och viktigaste ”folkfienden”, och hans namn har förknippats med alla de olyckor som har drabbat det sovjetiska folket ända sedan oktoberrevolutionen.

Men vi bevittnar också ett bakslag. Vartefter rehabiliteringarna får fart riktas alltmer av allt det hat som stalinismen har hamrat in i samhällets medvetande, och som brukade fördelas jämnt bland alla ”folkfienderna”, nu mot denna enda man, ”Folkets fiende nummer 1”. Han hålls nu ensam (ibland med ytterligare två eller tre, eller mycket sällan fyra eller fem andra namn) ansvarig för allt, från övergivandet av Nya ekonomiska politiken på 1920-talet, ”superindustrialiseringen” och ”masskollektiviseringarna” till utrotningen av kulakerna och den blodiga terrorn. Vi får höra att Trotskij var Stalins andlige fader och att Stalin bara ”var mer trotskist än trotskisterna”. Att Trotskij själv var

1 Först publicerad i den radikala sibiriska vetenskapliga tidskriften *Eko*, nr 9-10, 1989.

en ”misslyckad diktator”, vars kamp mot Stalin ”hjälppte till att sätta snaran runt partiets hals” (givetvis också sin egen). Att det var Trotskij som ”satte Stalin vid makten” och gav ”ledaren en piedestal”. Och så vidare.

Precis som i fallet Bucharin visar de senaste omdömena om Trotskij i pressen en märklig historisk förskjutning. När Stalins främsta motståndare gick mot konsolideringen av den kontrarevolutionära byråkratiska diktaturen ska de därmed ha blivit medhjälpare till Stalins brott, stalinismens medförfattare. Man kan förvänta sig denna sorts avvikelser från personer som nyligen blivit omvända till ”alternativet Stolypin” eller Kerenskij ”lagliga regering”, eftersom de kommer att betrakta alla bolsjeviker som samma skrot och korn. Men sådana uppfattningar passar illa för de som vördar oktoberrevolutionens namn.

De senaste skrifterna från de mest varierande strömningar har åtminstone en viktig punkt gemensam i sitt fördömande av Trotskij: de behandlar kampen i partiet 1922-1929 som en kamp om makten (ledarskap, diktatur, etc.) mellan samtliga av kampens villiga eller ovilliga deltagare. Författarnas enighet om denna punkt visar att de har en gemensam utgångspunkt och även deras verkliga syfte: alla återger Stalins (och ursprungligen även Zinovjevs och Kamenevs) tolkning av händelserna, som partiapparaten har prackat på dem och som är kopplad till apparatens officiella dokument. De senaste versionerna av denna tolkning ger bara nytt liv åt de stalinistiska myterna, och har exakt samma innebörd: att förminska Trotskij och Bucharin till Stalins nivå, och ännu viktigare förneka de djupa skillnader som finns i deras förståelse av samhällsproblemen och hur de skulle lösas, genom att påstå att alla vägledades av samma själviska, karriäriska ambitioner.

Dessa stalinistiska myter har varit grundpelaren i det sovjetiska medvetandets ”antitrotskistiska syndrom”, och de måste avslöjas och övervinnas med hjälp av den normala process som kännetecknar historiska undersökningar: största möjliga spridning, analys och diskussion av alla nyligen utgivna dokument. Och 1989 verkade det som om vi slutligen tog de första stegen mot ett riktigt erkännande av Trotskij.

Vi kan erinra oss flera händelser av historisk betydelse: för första gången på 62 år publicerades Trotskij's arbeten i den sovjetiska pressen. Och vilka arbeten det var! De innefattade några av hans skarpaste och mest kännetecknande skrifter, som *Den nya kursen* och *Stalins förfalskarskola*.² Samma år inleddes också forskning på sovjetiskt arkivmaterial om Trotskij. Sovjetiska historiker fick dessutom tillgång till Trotskij's utländska arkiv, inklusive det viktigaste som Trotskij själv överlämnade till Houghtonbiblioteket vid Harvarduniversitetet. (Det kommer förstås att dröja innan hela resultatet av denna forskning blir tillgänglig.)

Och 1989 publicerade slutligen tidskriften *Eko* utdrag ur Broués bok *Trotskij*.^{*} Det är första gången som vi har publicerat forskning om Trotskij av våra utländska kollegor, som kan arbeta om ämnen som vi är förhindrade att göra och redan har uppnått en hel del. Det är av central vikt för oss. Okunskap gör oss känsliga för alla möjliga sorters vanföreställningar. Att publicera de bästa utländska skrifterna kommer att hjälpa oss att undanröja eller åtminstone begränsa de negativa

² L Trotskij, *Den nya kursen*, på marxistarkiv.se [på ryska, *Molodoj Kommunist*, (Ungkommunist) nr 8, 1989]; *Stalins förfalskarskola*, på marxistarkiv.se. [på ryska, *Voprosij Istorij* (Historiska frågor), nr 7-9 1989].

* Pierre Broué, *Trotskij*, Stockholm : Carlsson, 2011 – öa.

effekterna av dessa vanföreställningar innan resultaten av vår egen forskning publiceras. Efter att ha läst den ryska översättningen av Stephen Cohens biografi om Bucharin³ vet vi hur viktiga dessa skrifter är, och det är nu lika viktigt för oss att läsa Broués *Trotskij*.

Broué har gjort ett enormt arbete om det litterära arvet efter en av 1900-talets enastående revolutionärer. Han har redan skrivit flera böcker om den ryska bolsjevismens historia och den revolutionära rörelsen i Europa. Hans omfattande monografi om Trotskij är en sammanfattning av denna forskning och fortsätter gärningen efter framstående föregångare som Isaac Deutscher, Robert Daniels och Misha Lewin.

Ekos redaktörer valde att börja sina utdrag ur Broués bok med hans kapitel om krigskommunismen och terrorn, frågor som har debatterats mycket i Sovjetunionen och lett till mycket negativ kritik av Trotskij. Men i Broués kapitel beskrivs Trotskij för första gången för ryska läsare inte som den vanliga krigskommunistiska ”romantikern”, ideolog och utövare av revolutionärt krig, och så vidare. Istället får vi reda på hans verkliga inställning till revolutionärt våld, och vad han ansåg om den socialistiska omvandlingens uppgifter och metoder. Denna nya syn på honom är grundläggande, eftersom det var Trotskij som i februari 1920 föreslog att krigskommunismen skulle överges på landsbygden, och att *prodrazvyjorstka* – tvångsleveranser av ”överskott” av spannmål, som definierats av den lokala byråkratin – skulle ersättas av naturaskatt.

Under de senaste åren har vår press gjort många försök att tona ned betydelsen av detta förslag som enbart tekniska justeringar som inte förändrade något av vikt. För att se hur orimlig denna uppfattning är behöver vi bara läsa Trotskijs dokument ”Grundläggande frågor för den industriella och jordbrukspolitiken”, som han lade fram inför bolsjevikernas centralkommitté i februari 1920, och som publicerades 1926. Dokumentet utgår från antagandet att industripolitiken i grund och botten var ekonomiskt ineffektiv, eftersom den grundade sig på ”att dra in överskott utöver konsumtionsnormerna”, en politik som ”bara uppmuntrar bönderna att bruka jorden så mycket som krävs för att försörja sina familjer”. Av enbart denna orsak, konstaterar Trotskij, ”hotar våra produktiva resurser att ta slut, och det kommer inte att upphöra bara genom att apparaten för rekvisitioner förbättras.” Han gick ännu längre: systemet med expropriering av överskottet ”hotar att försätta landets ekonomi i konkurs.”

För att stoppa denna process av ”ekonomiskt förfall” föreslog Trotskij att:

(1) ”Exproprieringarna av överskott bör ersättas med fasta procentuella avdrag (eller naturaskatt), så att de bästa odlingarna eller åkerjordarna fortfarande skulle utgöra en fördel.” Och (2) ”Mängden industrivaror som levereras till bönderna ska hänga närmare samman med mängden spannmål som har såtts, inte bara i landsbygdsdistrikten och byarna utan också i varje enskilt bondehushåll.”

Han föreslog att bönderna skulle få åtminstone ”delvis återbetalning” av varor, råvaror och bränsle från lokala företag. Och vidare rekommenderade han att de sovjetiska lantbruken skulle få ”generösare, mer regelbundna och effektivare” leveranser, och till och med att ”beskattning av bönderna skulle kunna uppmuntra ett kollektivt brukande av jorden.”⁴

3 Stephen Cohen, *Bucharin*, Moskva : Progress, 1988. [På svenska, *Bucharin och den ryska revolutionen*, på marxistarkiv.se – öa.]

4 L D Trotskij, *Sotjinenija*, (1926 års ryska utgåva), Vol XVII, s 543-544.

Trots den ibland motsägelsefulla karaktären på dessa förslag, så har de en konsekvent negativ inställning till systemet med expropriering av överskottet – och det var de två ovan nämnda rekommendationerna som gjorde att Trotskij röstades ner i politbyrån. Ty om dessa förslag genomfördes så skulle det oundvikligen ha lett till ett erkännande och accepterande av marknadsförhållanden på landsbygden i syfte att ge bondeekonomin nytt liv. Det skulle förstås bli utgångspunkten för den Nya ekonomiska politiken 1921 (även om det 1921 fortfarande var tänkt att begränsa marknadsförhållandena till landsbygden, men bygga upp ekonomiska band mellan lantbruken och industrin med hjälp av byteshandel av varor, eller rättare sagt produkter).⁵

I sin analys av Trotskijs uppfattning om NEP visar Broué på ett övertygande sätt hur nära den låg Lenins. Låt oss bara ta upp Broués viktigaste anmärkning om detta. För både Trotskij och Lenin blev det snabbt uppenbart att ”NEP [var] ingen brytning, utan snarare att man rättade in sig efter den europeiska revolutionen ... för att gradvis utveckla produktivkrafterna i landet.” Rörelsen i riktning mot socialism på landsbygden innebar, enligt Trotskijs åsikt, att ”[b]önderna kan integreras i en allmän socialistisk ekonomi”, och framförallt att det kunde ske en ”förbättring av våra självägande bönders ekonomiska situation”.

Man kan fråga sig om dessa uttalanden inte bara är den sorts propaganda som var vardagsmat i partiledarnas politiska tal under upptakten till den Nya ekonomiska politiken.

För inte så länge sedan publicerade tidskriften *Ogonjok* en artikel av Leonid Krasin, med titeln ”Kontroll eller produktion”, där han på ett vackert sätt visar hur en rent administrativ skötsel av produktionen inte kan lyckas, och förespråkar att man ska använda ekonomiska marknadsmetoder. Denna artikel följdes av en kraftfull kommentar av ekonomen G Popov, som försvarade Krasins ståndpunkt som den rätta, och sa att alla andra vid den tiden hade opponerat sig mot den. I linje med urgamla traditioner drabbades också Trotskij av kritiken.⁶

Men det finns absolut ingen orsak att ställa Krasin och Trotskij mot varandra i denna fråga. Deras ståndpunkter var i själva verket anmärkningsvärt likartade. Krasins artikel publicerades i *Pravda* i mars 1923. Fyra månader dessförinnan, den 13 december 1922, hade *Pravda* publicerat ett brev undertecknat av Lenin, Kamenev, Rykov, Pjatakov och Stalin, som stödde behovet av en ordentlig bokföring. Ett stycke i brevet säger:

Under marknadsekonomiska förhållanden är en arbetar- och bondeinspektion ren och oförfalskad nonsens, och ordentlig bokföring är allt. Nu har arbetarnas och böndernas marknad blivit Arbetar- och bondeinspektionen. Det är inte en bedräglig inspektion utan en hård och metodisk inspektion. För att avgöra förlust eller vinst räcker det att skriva ner slutresultaten och räkna fram inkomster och utgifter. När vi har med statliga företag att göra krävs ordentlig bokföring som inte bara är korrekt utan också enhetlig ...⁷

Detta dokument visar, att även om Krasins uppfattning var viktig så var den inte unik, och än mindre ensam. Olika andra ledande parti- och regeringsledare, inklusive Trotskij, var med i en

5 Vi kan i förbigående notera att Trotskijs teorier om militarisering av arbetet härrörde ur hans sökande efter sätt att öka produktiviteten när det inte fanns några materiella motiv, och att centralkommittén utfärdade order om att genomföra detta schema först sedan de hade förkastat hans förslag om att ersätta produktiv beskattning med naturaskatt.

6 *Ogonjok*, nr 24, 1989, s 10-11.

7 Jan Meijer (red.), *The Trotsky Papers, 1917-1922*, 1971, s 282-283.

liknande – man skulle kunna kalla den antistalinistisk – strömning som diskuterade den framtida ekonomiska och politiska utvecklingen.

De kapitel i Broués bok som publicerades i *Eko* handlade huvudsakligen om åren 1922-1924 och den viktigaste perioden under partikampen, under vilken Trotskij stod i centrum och där han led ett nederlag som han aldrig hämtade sig från. Det finns ingen anledning att sammanfatta innehållet och samstämmigheten i de uttalanden, brev, artiklar och tal, de metoder som ”trojkan” (trion) Stalin-Kamenev-Zinovjev, som inledde detta krig, använde, och de lika otillräckliga sätt med vilka Trotskij försvarade sig. Broué beskriver allt detta objektivt och detaljerat. Låt oss titta på två särskilt mystiska händelser i Trotskij's agerande då, som alla forskare har anmärkt på. Mystiska eftersom alla dokument som hittills har funnits tillgängliga inte gav någon övertygande förklaring för dem.

Den första händelsen gäller hans vägran att acceptera Lenins förslag att ta jobbet som andre ordförande för Folkkommisariernas råd (det vill säga regeringen – Sovnarkom), en post som i själva verket skulle ha gjort honom till Lenins efterträdare. Den andra händelsen, som är ännu svårare att förstå, är hans åsidosättande av Lenins tillsägelse, faktiskt hans personliga begäran, att tala vid det kommande centralkommittémötet till försvar för deras gemensamma uppfattning om den ”georgiska frågan”. Lenin lade enorm betydelse vid denna fråga, och under sin kamp mot Stalin och de i regeringen som var inblandade i händelserna i Georgien var han beredd att ”kräva att frågan tas upp vid partikongressen. Ty vidare vacklan är helt otillåten.”⁸

Trotskij's vägran att acceptera posten som andre ordförande för Sovnarkom har åberopats som stöd för ”trojkans” anklagelser mot honom för att sträva efter ännu högre befattningar (!) och till och med för bonapartism. ”Trojkan” ersatte frågor om hur utnämningar i partiet gjordes – med andra ord hela frågan om partiets och sovjetregimens byråkratisering – med argument om Trotskij's ”ställning” och ”rang”.

Att Trotskij drog sig tillbaka från den georgiska frågan fick ännu allvarigare återverkningar. Broué drar slutsatsen att Trotskij, när han vägrade hålla det tal som han hade kommit överens med Lenin om att hålla, och när han överlämnade de dokument om Georgien som han hade fått från Lenin till Kamenev (och därmed även till Stalin), övergav allt hopp om seger under sin kamp mot byråkratiseringen av partiet och säkrade Stalins och Ordjonikidzes ställning inom partiledningen, och ställde sig i den omöjliga positionen att tvingas förklara för Stalin om sin ”hemlighetsfullhet” och underlåtenhet att genomföra Lenins begäran. Hans försök att kompromissa med ”trojkan” innebar i själva verket att han gav upp sin ställning och dömdes till nederlag. För en stor politiker var detta ett mycket allvarligt misstag.

Trotskij gav inget tillfredsställande svar på dessa frågor, varken i de dokument om 1922-1923 som finns tillgängliga eller i sina senare verk. Men ett dokument kastar verkligen ljus över motiven till hans agerande och den position han befann sig i då. Karaktären på och ursprunget till detta dokument är ovanliga, och såvitt vi känner till innehåller det den enda redogörelsen för vad Trotskij sa om frågor som han vanligtvis höll tyst om. Det är en sammanfattning av hans avslutande tal vid det gemensamma mötet med centralkommittén och den centrala kontrollkommissionen som hölls den 25-27 oktober 1923, tillsammans med ”representanter för tio proletära partiorganisationer”.

⁸ Lenin, *Collected Works*, band 45, s 604.

Som Broué helt riktigt säger var denna konferens ”trojkans” svar på Trotskijs brev till centralkommittén från den 8 oktober 1923 och på partioppositionens uttalande, ”De fyrtiosex’ brev”, som lades fram samma år.

Forskare har hittills inte lyckats hitta några bevis på vad som egentligen hände på högsta nivå inom partiledningen under dessa dagar, varken i dokumenten i Trotskijs arkiv eller från kommentarer i hans journalistiska och självbiografiska skrifter. Det är alltså inte överraskande att Broué hävdar att Trotskij överhuvudtaget inte var med på konferensen, ”då han var sängliggande i kraftig förkylning och hög feber.” I själva verket deltog han på varenda en av dess tre sessioner, vilket vi kan se på hans undertecknade närvarolappar och i de officiella mötesprotokollen, som dokumenterar hans närvaro, hans tal och hur han röstade (han hade själv begärt att rösterna skulle registreras med namn). Den 25 oktober höll Trotskij ett tal (från 19.10 till 19.45) direkt efter Stalins rapport (från 18.35 till 19.10). Efter att debatterna var slut den 26 oktober gjorde de två huvudmotståndarna sammanfattningar (Trotskij från 22.33 till 23.25 och Stalin från 23.25 till 00.10). Som man kunde förmoda gjorde Trotskij denna dag ett personligt uttalande. Den 27 oktober tog han slutligen till orda för att tala om situationen i Bulgarien och Tyskland och om den ”senaste bulletinen om Vladimir Iljitjs hälsa”. Han deltog sedan i omröstningen om slutresolutionen. Röstprotokollet innehåller anmärkningen: ”34. L D Trotskij – lade ner rösten”.

Det kunde knappast vara annorlunda: centralkommitténs och den centrala kontrollkommissionens gemensamma plenarmöte, med deltagande av representanter från partiorganisationerna i Petrograd, Moskva, Ivanovo-Voznesensk, Nizjnij-Novgorod, Charkov, Donetsk, Jekaterinburg, Rostov, Baku och Tula hade som ”första (och enda) punkt på dagordningen” frågan om ”Kamrat Trotskijs ställning i partiet, med avseende på hans brev”. Den resolution som slutligen antogs av detta stora möte innehöll följande rubriker: ”(A) Om kamrat Trotskijs och de 46 kamraternas (Preobrazjenskij, Osinskij, Sapronov och andra) uttalanden”; och ”(B) Om partiets interna demokrati”. Resolutionens text har än idag inte publicerats i sin helhet.

Eftersom det ännu inte fördes stenografiska protokoll vid centralkommitténs möten är det omöjligt att utifrån protokollen – som är kortfattade och ger talarlistor, resolutionstexter och de fastställda frågeställningarna – bedöma talens fullständiga innehåll. Man kan anta att Trotskijs slutrapport (och Preobrazjenskij tal) grundade sig på deras uttalanden till centralkommittén, och att inga redogörelser för dem har överlevt i arkiven. Det förefaller ännu mer osannolikt att Trotskijs personliga arkiv skulle kunna innehålla en skriven version av hans avslutningstal, som han höll improviserat och utan förberedelser som ett direkt svar på anklagelserna mot honom. Men bland det arkivmaterial som har räddats från denna konferens finns en ”resumé” av talet. Resumén skrevs av Stalins assistent B Bazjanov, som gjorde vanliga (inte stenografiska) anteckningar om Stalins och Trotskijs avslutningstal. Dessa anteckningar var avsedda att publiceras som ett dokument med titeln ”Sammandrag av kamrat Trotskijs och Stalins avslutande tal vid centralkommitténs och den centrala kontrollkommissionens gemensamma plenarmöte den 26 oktober med representanter för tio proletära partiorganisationer.”

Det återstår bara en ungefärlig version av Stalins tal. Man skulle kunna tro, att om talet hade avlägsnats ur arkiven, så skulle dessa okorrigerade anteckningar också ha avlägsnats. ”Resuméerna”

gjordes helt klart på Stalins order, men det blev snabbt uppenbart att de inte skulle kunna utnyttjas mot Trotskij. Det dröjde länge innan "trojkan" kunde visa resolutionen som antogs vid detta möte eller faktiskt själva det faktum att Trotskij hade censurerats på högsta partinivå.

Uppenbarligen kände inte Trotskij till något om denna "resumé" av hans tal, annars skulle han ha korrigerat texten och behållit en kopia sitt arkiv, som han hade för vana att göra. Inte heller finns det någon anledning att misstro Bazjanovs "resumé", eftersom den förmedlar ärligheten och övertygelsen i Trotskijs ord så fullständigt och är så fördömande mot organisatörerna av denna skendomstol. Vi får hoppas att vi inte ska behöva vänta så länge på att en vetenskaplig utgåva av "resumén" publiceras i sin helhet, med fullt förklarande noter. Under tiden ska vi bara citera de stycken som hjälper till att förklara Trotskijs agerande, i synnerhet vad gäller de två redan nämnda episoderna och hans egen bedömning av sin situation 1922-1923.

När situationen i vårt land i slutet av detta år bekräftade mina uppfattningar om grundläggande fakta i vårt lands ekonomi, så ställde jag dessa frågor igen. Det är en fullständig lögn att säga att jag inte ställde dem i politbyrå. Jag gjorde just precis det, och här ser vi resultatet ... Eftersom det finns en annan politbyrå i politbyrå och en annan centralkommitté i centralkommittén så stängdes jag ute från alla verkliga diskussioner om frågorna ... och jag kunde inte be andra medlemmar i centralkommittén om aktuell information. Detta var därför den enda väg som stod öppen för mig [det vill säga att skriva till centralkommitténs medlemmar. V.D.].

Kamrat Zinovjev har sagt att jag tackade nej till hans erbjudande att förhandla, ett erbjudande som han gav till mig via kamrat Serebrjakov. Jag svarade till Serebrjakov: "Ska vi alltså ha någon sorts 'pjatjorka'* genom att lägga Trotskij och Bucharin till den existerande 'trojkan'? Vi har redan en politbyrå i centralkommittén. Om Zinovjev vill återupprätta normala relationer så måste både 'trojkan' och 'pjatjorkan' upplösas."

Ni kanske undrar varför jag inte tog upp frågan med kontrollkommissionen.

Kontrollkommissionens medlemmar känner till en del fakta om kampen mot de så kallade "trotskisterna". "Trotskister" är det namn ni ger till alla som inte aktivt går mot Trotskij. Jag känner då inte till någon annan definition på en "trotskist". Jag har aldrig offentliggjort meningsmotsättningarna inom centralkommittén. Jag har aldrig rapporterat om dem till andra partikamrater eller försökt organisera folk i en särskild grupp eller fraktion. Centralkommitténs sekretariats politik, som vägledades av kamrat Kujbysjev, betraktar alla som inte aktivt misstror Trotskij som en "trotskist". Denna politik stöddes av kamrat Jaroslavskij. Och nu är kamraterna Kujbysjev och Jaroslavskij ansvariga för den centrala kontrollkommissionen.

Kamrater, kom ihåg den centrala kontrollkommissionens vägledande principer. Kommissionen ska vara ett oberoende och helt opartiskt organ, rätta till misstag och ofullständigheter i vårt arbete och korrigerar överdrifter som begås av ledande partiarbetare.

Jag hävdar att ni har förvandlat kontrollkommissionen till ett vapen för centralkommitténs sekretariat under partikampen, och att ni har förvanskat Vladimir Iljitjs idéer, som inspirerade den.

Kamrater, låt oss nu prata om bonapartism, som jag har blivit anklagad för i ett brev från politbyråns medlemmar ... (Kamrat Kamenev: "Det ordet användes inte i brevet!") ... I brevet från politbyråns medlemmar sägs det (jag citerar) att jag vill utvidga min "gränslösa makt i armén till en obegränsad makt över det Högsta ekonomiska rådet ..." Varenda en här vet att alla militära utnämningar görs av Orgbyrå och politbyrå. Titta på utnämningen av ledande medlemmar i armén. Det enda möjliga syftet med dessa anklagelser mot mig måste vara att lura provinserna! Är det inte uppenbart för er? ... Alla de personer som jag skulle kunna arbeta med har avskedats och har ersatts med personer som aktivt motarbetar mig, och följaktligen är jag nu helt isolerad. Och det är vad ni kallar "obegränsad militär makt!"

Så om Högsta ekonomiska rådet. Jag vägrade inte att arbeta för Högsta ekonomiska rådet. Jag kunde ha arbetat med rådet precis som många andra kamrater. Och när kamrat Bucharin talade

---

* En "pjatjorka" är en grupp på fem personer.

med mig om mitt arbete för rådet sa jag inte till honom att jag var mot tanken, utan bara att det inte gick att kombinera med det militära arbetet.

Nu, kamrater, ska jag berätta om mitt samtal med Vladimir Iljitj om posten som andre ordförande för Sovnarkom och olika andra frågor. Faktum är, kamrater, att det finns en personlig sida av mitt arbete, som även om den inte spelar någon roll i mitt personliga liv och min vardagstillvaro ändå är av stor politisk betydelse. Det är mitt judiska ursprung. Jag minns tydligt hur Vladimir Iljitj sträckte ut sig på golvet i Smolnij den 25 oktober [1917 – dagen för revolutionen] och sa till mig: ”Vi måste utnämna dig till Folkkommisarie för inrikes angelägenheter, kamrat Trotskij. Du ska krossa borgarklassen och aristokratin!” Och jag vägrade. Jag sa att det enligt min uppfattning inte var någon vits att spela våra fiender i händerna. ”Det vore mycket bättre”, sa jag, ”om det inte fanns en enda jude i den första revolutionära sovjetregeringen.” ”Struntprat!”, sa Vladimir Iljitj. ”Det är bara nonsens!” Men mina ord hade uppenbarligen effekt, för jag utsågs inte till Kommisarie för inrikes angelägenheter utan för utrikespolitiken – även om jag ärligt talat var lika ovillig att acceptera den posten.

När vi behövde organisera våra väpnade styrkor var jag den som valdes att göra det. Men jag måste säga att jag var ännu mer mot att anta posten som Folkkommisarie för kriget. Och kamrater, efter allt mitt arbete på detta område kan jag med övertygelse säga att jag hade rätt ... Kom ihåg hur våra fiender under Judenitjs, Koltjaks och Wrangels militära fälttåg kunde utnyttja det faktum att Röda armén leddes av en jude. Det förorsakade mycket stora besvär för oss. Jag upprepar, kamrater, att det aldrig har spelat någon som helst roll i mitt personliga liv. Men politiskt har det varit mycket viktigt. Och jag har aldrig glömt det. Vladimir Iljitj ansåg att det bara var ett personligt infall, och i samtal med mig och andra kamrater hänvisade han ofta till det som ett sådant. När Vladimir Iljitj föreslog att jag skulle ta jobbet som andre ordförande avböjde jag liksom tidigare bestämt hans erbjudande, för att vi inte skulle ge våra fiender chansen att säga att vårt land styrdes av en jude. Jag tror att Vladimir Iljitj höll med mig. Även om han ännu en gång sa ”Struntprat!”, så upplevde jag att han gjorde det med mindre övertygelse och att han privat höll med mig.

Låt oss nu övergå till situationen i partiet ... Jag har inte patent på demokrati. Men det jag upptäckte efter mina två månaders tjänsteledighet tvingade mig att analysera frågan i detalj. Fakta tvingar en att tala ut ...

Situationen måste lösas. Antingen mer partidemokrati (jag ska inte, som kamrat Bucharin, säga att det krävs ”en skarp svängning av rodet”, men i alla fall en svängning). Eller så antar vi att allt är bra som det är. De säger att jag hittar på allt det här för att bilda en ny politisk fraktion. När? För vilket syfte? Var? Kanske i armén? Fullfölj denna anklagelse till sin logiska slutsats och kalla det bonapartism! Kamrater, jag ska vara rättfram. Det finns de i vår politbyrå som vill dra detta till sin logiska slutsats. Genom att oförsonligt öka meningsmotsättningarna vill de föra ut frågan till partimedlemmarna och göra det omöjligt för oss att någonsin arbeta tillsammans i framtiden ... Försök förstå min situation. Jag har arbetat under nästan omöjliga förhållanden. Jag kunde inte tala mot de som hade skapat intryck av att jag var mot Vladimir Iljitjs traditioner. Kamrater, jag har befunnit mig i en desperat besvärlig, en verkligt tragisk situation. Medan nätet har dragits åt allt hårdare runt mig har jag inte kunna förklara mig, inte kunnat berätta sanningen för någon eller slå tillbaka. Jag var tvungen att bryta mig ur det nätet.

I detta ögonblick, kanske det mest kritiska i världshistorien, skulle alla som misstänkte mig för personliga ambitioner och en befängd önskan att på egen hand ta på mig detta enorma ansvar med rätta anse mig vara dubbelt brottslig och en fullständig galning.

Tänk efter, kamrater, innan ni antar denna resolution. Om ni slår in på den väg som ni verkar luta åt att göra, så kommer ni att göra ett enormt misstag.

Dessa långa utdrag är förlåtna om de ger läsaren chansen att själva avgöra betydelsen av detta hittills icke publicerade tal. Så här talar folk i samband med verkliga tragedier, när inte bara deras personliga öde avgörs, utan också hela den sak för vilka de har givit sitt liv, i detta fall socialismen och revolutionen.

Nadezjda Krupskaja deltog vid konferensen, och hon skrev till Zinovjev om det ”hårda språk” som

rådde under den, de ”personliga grälen och bråken” och en atmosfär där det blev ”psykologiskt omöjligt för Trotskij att fortsätta arbeta”. Hon var speciellt rasande på att ”Vladimir Iljitjs namn missbrukades”. I en personlig uppmaning till Zinovjev skrev hon: ”Hänvisningarna till Iljitj var omotiverade och hycklande ... De var rent hyckleri.”⁹ I denna atmosfär lät det ärliga och kamratliga sätt som Trotskij försökte förklara sig tafatta. Hans tal stöder helt och fullt Broués observation om den övergripande grundtonen i hans agerande från och med 1917: ” ... det handlade om hans parti och ... han lade enorm vikt vid enhällig uppslutning bakom grundlinjerna ...”. De ord Broué citerar från *Den nya kursen*, som skrevs strax efter plenarmötet i oktober, är en exakt sammanfattning av Trotskijs ståndpunkt från början av 1920-talet: ”Partiet måste återta det kollektiva initiativet, den fria och kamratliga kritiken och rätten till organisatoriskt självbestämmande.” Vi upptäcker till vår förvåning att dessa ord sammanfattar precis samma uppgift som perestrojka har ställt oss inför idag, 60 år senare.

I sitt tal den 26 oktober visade Trotskij på ett övertygande sätt att han under hela sitt liv aldrig hade strävat efter personlig makt. Han betraktade själva tanken på det som ”dubbelt brottslig” och ”fullständigt galen”. Stalin hade behov av att upprätthålla myten om att partikampen på 1920-talet var en maktkamp mellan alla de som villigt eller ovilligt var indragen i den. Med hjälp av denna myt kunde han både misskreditera sina fiender och rättfärdiga sin egen kamp om makten, och på så sätt förvandla adelhet till skändlighet. Samma sak upprepades 1927-1929, när Stalin konfronterades av Bucharin, som var befriande fri från fåfänga eller törst efter makt.

En del av tragedin under perioden efter Lenin (mer exakt åren efter 1922) är, att när Stalin grep makten (och använde all den ”dubbla brottslighet” som behövdes för uppgiften), så utgjordes motståndet mot honom av personer som till största delen inte hade behov av eller strävade efter personlig makt, och föraktade sådana ambitioner. Det gjorde det möjligt för Stalin att ta över regeringens viktigaste hävstänger. ”Till sin förvåning” upptäckte då hans motståndare att de var ”omringade” och att ”nätet hade dragits åt allt hårdare” så att de ”inte kunde förklara sig”, än mindre ”slå tillbaka”. Trotskijs brev och tal i oktober 1923 var ett försenat försök att ”bryta sig ut ur nätet”. Lenins förslag i januari 1923 att ersätta Stalin som partiets generalsekreterare var lika försenat, ty vid den tidpunkten fanns det inte kvar någon som kunde genomföra hans förslag. Även om Trotskijs försök i mars 1923 att dra sig tillbaka från kampen var mänskligt förståelig, så ledde det till att han led nederlag och till slut till hans död. Kampen mot personlig makt måste också alltid vara kamp om makt (om än inte personlig makt såklart). Var det ett misstag? Handlade det om utmattning? Hursomhelst missade man 1923 möjligheten att med Lenins stöd hindra stalinismens och den byråkratiske diktaturens uppkomst, och Trotskij har ett historiskt ansvar för detta.

---

9 N K Krupskaja, ”Letter to G. E. Zinoviev of 31 October 1923”, *Izvestija of the Communist Party Central Committee*, 1989, s 201-202.